

פרק מתוך

אמונה ואדם לנוכח השואה

כרך ראשון: הגות שואה מחקרים ועיונים

מאת: תמיר גרנות

הוצאת תבונות – מכללת הרצוג

אלון שבות

תשע"ג

הפיכת לב ציונית – הרב יששכר שלמה טייכטאל

הרב יששכר שלמה טייכטאל נולד בשנת תרמ"ה (1885) בהונגריה. למד בפרשבורג (כיום ברטיסלבה). שימש כרב וכראש ישיבה בקהילה היהודית הקטנה פישטיאן שבסלובקיה וחיבר את השו"ת ההלכתי משנה שכיר. הרב טייכטאל החזיק עד השואה ברעות אנטי-ציוניות. הוא אף שימש זמן מה כעוזרו של הרבי ממונקטש, ר' חיים אלעזר שפיירא, שהיה מן המתנגדים החרדיים ביותר של הציונות, וכשנת תרצ"ו (1936) פרסם בעיתון יידישע צייטונג מאמר בו טען כי בניין ארץ ישראל הוא חילול הקודש. בשנת 1942 ברח מסלובקיה

להונגריה מאימת הכיבוש הנאצי. אירועי השואה הביאוהו לבחון מחדש את השקפותיו בסוגיות של גלות וגאולה והיחס לחילונים בני הארץ ואז שינה את שיטתו והחל לתמוך בציונות ובעלייה לארץ. את דעותיו אלו העלה על הכתב בספר אם הבנים שמחה, שאת רובו כתב בעליית גג בבית שבו הסתתר מאימת הנאצים, תוך שהוא מצטט מאות מקורות מן הדיכרון כלבר. הספר יצא לאור בכודפשט בשנת תש"ג. עדי ראייה סיפרו שנרצח בי' בשבט תש"ה (1945) על ידי אוקראיני ברכבת, כיוון שהגן על יהודי אחר שביקש מים.

הרקע החסידי האנטי-ציוני

נפנה כעת לעיין בהשקפת הרב טייכטאל כפי שנוסחה בחיבורו המונומנטלי אם הבנים שמחה.²⁶ אף שמסקנותיה של הגותו הן 'ציוניות', מרובר במנהיג הכא מתוככי העולם החרדי, ללא כל הקשר ציוני, ולכן נבחן את הגותו דווקא בתוך ההקשר הרוחני-תרכותי שבו צמחה.

הרב טייכטאל וחיבורו אינם מקרה חשוב במונחים היסטוריים, שכן הפיכת לבו ודעתו התרחשה באותה תקופה הרת אסון שעברה על יהודי הונגריה, והוא עצמו נהרג, ולא זכה להמשיך ולהנהיג ציבור על פי דרכו. גם השפעתו של ספרו, אף שנחשב למקור חשוב לעמדה הציונית-דתית, היא קטנה יחסית. נראה כי חידושו המרכזי הוא הצגת ההשקפה הציונית-דתית מתוך הפרספקטיבה של השואה, וממילא מתוך הבנה שתהליך הגאולה קשור לא רק בהתפתחות

26. ראו: הרשקוביץ, חזון; פרידלנדר, הרב; שינדלר, תיקון.

והחעלות אלא גם כמשכרים נוראיים ותוך ניסיון להבין את הסיכה לכך.

דומה שדמותו של הרב טייכטאל וסיפורו אכן אינם צריכים לירון מצד השפעתם ההיסטורית אלא מצד חשיבותם העצמית. לאמור: איש יהודי חררי היה בהונגריה, מתלמידי בעלו ומונקטש, אשר התנגד לציונות בחריפות, אך לאור מאורעות השואה ובשעתם שינה את עמדתו באומץ והכריע לטובת הציונות. זהו אירוע חשוב מנקודת הראות של תולדות השואה וההשקפה היהודית הקשורה בה, אך אולי הסיפור הייחודי מהווה עדות גם על מה שיכול היה לקרות ולא קרה, כלומר: הפיכת לבו יוצאת הדופן של הרב טייכטאל מבליטה את ההכרעה השלילית או הפסיבית של המנהיגות הרבנית-חסידיית ברובה כלפי השואה ואת משמעותה. כדיוננו להלן נדגיש בעיקר את הטיעונים העקרוניים של הרב טייכטאל בזכות שינוי עמדתו, ופחות את תורתו הציונית הספציפית, שנדונה לא מעט, וברובה, כאמור, איננה ייחודית.

המסקנה הציונית

נפתח בציטוט מפתחתו לספר הדרשות שהוציא ב־1926 ומהסכמה שנוספה שם, שיש בהם משום ייצוג לעמדתו עד השואה, כתלמיד נאמן של רבי חיים אלעזר ממונקטש זצ"ל:

ספר הזה מכיל דרשות שדרשתי במקלות פה קהילת פישטיאן יצ"ו לחיזוק התורה והאמונה, והשעה צריכה לכך כי רבתה בעוונותינו הרבים בדורינו זה מספחת המינות ופריקת עול התורה והמצוות ודין גרמא לכל הצרות שהגיענו, ובחמלת ה' עלי אספתי מאמרים שהם קילורין לעינים וכל בר ישראל אם יעבור בספרי זה בעזה"י ימצא עצמו מחוזק באמונה כיתד שלא תמוט וכל דברי האפיקורסות שנתפשטו בעוונותינו הרבים בימינו ע"י חכמים היומיים אשר המה נבקא בר יומא יהיו בעיני

כמץ אשר תרפנו הרוח ואת כולם ישא הרוח ויתקעם בנוקבא
דתהום רבה (טוב יגאל, עמ' 1).

על ספרו זה בא בהסכמה הגאון רבי יושיע בוקסבוים מגאלאנטא, וזו
לשונו בהסכמה:

והדרת גאוונו בנועם שיח וכו' הוכיח טעות רבים מבני דורנו
החושבים ומכנים עצמם בשם חרדים ומתחברים ומתועדים את
אישים פועלי און אשר השליכו דברי רז"ל אחרי גוום וכוונים
כמה לעצמם וילכו אחרי ההבל ויהבלו ויזכחו ויקטרו לפסל
'לאומי' להקרא בשם יהודים לאומיים ובאמת הוכיח סופם על
תחילתם כי כל ישעם וחפצם ומגמתם לפרוק מעליהם עול דברי
רז"ל ועול התורה ועול האמונה והיטב אשר דבר הדרת גאוונו
בספרו היקר (שם, עמ' 4).

הרב טייכטאל היה מודע היטב להיפוך שחל בעמדותיו, ובספרו הוא
עוסק לא מעט בלגיטימציה לכך, משתי בחינות: א. הצדקה
פוזיטיבית לאימרוץ השיטה הציונית; ב. לגיטימציה לעצם השינוי
בעמדה, הן מצד הערצתו את גרולי הדור הקודם, וכיניהם רבותיו,
אשר שללו את הציונות, הן מצד השאלה העקרונית של אפשרות
השינוי בהשקפת עולם רתית.

כך תיאר הרב טייכטאל בנימה אוטוביוגרפית את התהליך
שהתחולל בו עצמו ושגרם לשינוי עמדותיו:

ואודה על האמת ואזכיר את חטאי, שגם בעיני היה לנמאס
המפעל הזה של בנין הארץ, מחמת ששמעתי כן מהרבה חרדים
סתם, ונשרש בלבי כך ולא התעניינתי בזה כלל כי טרוד הייתי
בגירסא בלימוד תלמידים... ורק אחר שלקינו בגלות החל הזה
עינתי בהלכה זו והאיר ה' עיני שטעות היתה בידי וכיד אשר
התנגדו לזה. ואני מודה ואומר... דברים שאמרתי לכם – טעות
היו בידי (אם הבנים שמחה, הסכמות, עמ' כא).

הקושי לצאת כנגד העמדה הרווחת ניכר מתוך דבריו הגלויים של הרב טייכטאל בפסקה זו, וברור שהשינוי בעמדתו הוא קונטרורסלי, ויש בו גם משום מרד ברכותיו. מדוע, לפי דבריו, התנגד לציונות?

- א. דוגמטיקה מחשבתית – הכול חשבו כך, כך לימדוני וכו'.
 ב. חוסר עניין – העיסוק האינטנסיבי בתורה ובלמדנות הותיר את השאלות האידאולוגיות בשוליים, וממילא לא הוקדשה תשומת הלב הראויה לכירוד העניינים.

רומני שזהו תיאור מייצג של המצב בציבור החרדי לפני השואה. וראי שהארמו"ר ממונקטש למשל (רבו של הרב טייכטאל) לא התנגד לציונות מטעמים של הרגל או מסורת גררא; היו לו שיקולים אידאולוגיים כברי משקל שפיתח וניסח בעצמו. אבל אצל 'עמך', ואפילו בקרב רבנים וראשי ישיבות, הייתה האנטי-ציונות חלק מתיוג חברתי וממסורת, ולא סוגיה אידאולוגית פתוחה.

והנה, קובע הרב טייכטאל, עור קודם שהשואה מספקת נימוקים פוזיטיביים לטובת הציונות, היא מנערת אותנו מהרוגמטיקה ומביאה אותנו לרון בסוגיות שהנחנו בשוליים. לאמור: היערר העיסוק והבירור בשאלות אידאולוגיות – הוא בעצמו חטא; ואי-הנכונות לבחון ולבקר השקפות קיימות עלולה לגרום לטעויות נוראות. זאת ועוד, מפני שןְכְרִיה העיקריים של הציונות היו רמויות חילוניות ופורקות עול תורה, נאטמו אוזני הציבור החרדי משמוע האמת שבפיהם.²⁷ כלפי האידאולוגיה שפיתח רבו, ר' חיים אלעזר שפירא ממונקטש, טוען הרב טייכטאל כך:

וכעת נראה להוסיף. שאילו היה רבינו בעל 'מנחת אלעזר' בחיים אתנו, וראה את כל אשר הגיע לנו מהגזירות הנודאות ומהריגות שעשו בנו, ר"ל, גם הוא היה מודה שנעזוב את ארצות הגלות ונלך לארץ ישראל שנתנו לנו מלכי ארץ, ולא נמתין ער קריאת

27. על פי עדותו של מרדכי רוזנפלד, שהיה בין שומעי משלו של הרב טייכטאל והביא משל יפה של הרב טייכטאל. דאו: רוזנפלד, בשבע.

המשיח. עוד אני אומר, שכעת אחר המהומה והמבוכה שאחינו בני ישראל נפלו בתוכה, שפור התפוררה הארץ תחת רגלינו, ומליונים מאחינו בני ישראל פה במלוכות אירופה, מהם שנשפך דם כמים ר"ל, ומהם שנשארו כתורן בראש הספינה בלא מכסה ובלא צל מעל לראשיהם ולא קרקע תחת כף רגלם. זהם כאניה כודדה בתוך גלי ים הצרות, ואינם יודעים אנה יסבו בלכתם ולאן פניהם מועדות – פשוט וברוד שאין הלכה כהני קדושי עליונים שהיו נגר הישוב. אלא הלכה כגדולים שהיו בעד הישוב והבנין (שם, עמ' צח).²⁸

28. על סיבה נוספת להתנגדותו לציונות אנו למרים מערות על דברים שנשא לפני קהל בסלובקיה כשחזר אליה באחד משלבי הסתתרותו: "כאן פרץ הרב טייכטאל בדמעות וצעק: 'נכון שהציונים מחללים שבת וכדומה, אבל הם עוררו את העם וצעקו: 'צאו מתוך ההפיכה, הגויים שתאים אותנו, אין לנו מקום אלא בארץ ישראל', ולא שמענו'. הוא סיים את דבריו במילים האלה: 'הלוואי שנוכה לתקן את העיוות, וה' יקבל אותנו בארץ המובטחת'. על פי עדותו של מרדכי רונפלד, שהיה בין שומעי משלו של הרב טייכטאל (ראו: רונפלד, בשבע). כלומר: מפני שנכריה העיקריים של הציונות היו דמויות חילוניות ופוקרות, אטמנו אוזנינו משמוע לאמח שכפיהם. בדרשתו של הרב מבילגוריי כונו מנהיגי הציונות נביאי שקר, כלומר: אם זה מעמדם, הרי באמת לא ניתן לשמוע לשום דבר מרכייהם. מדוע הם נביאי שקר? הלוא זו בריוק השאלה: האם חזונם צודק, או שמא חזון הארמו"רים? מוכן שלדידם של הרבי מבעלז ואחיו מבילגוריי, לא ייתכן שמחללי שבתות ואוכלי נבלות יישאו את דבר ה' האמתי, וגדולים וצדיקים יהיו נושאי חזון השווא. ואמנם, המעיין בפרקי נבואת השקר של ירמיהו (כגן כ"ג וכ"ט) יראה שנביאים אכן נפסלים בגלל מעשיהם הרעים. כלפי טענה זו בדיוק מופנה משלו של הרב טייכטאל: עלינו לקבל האמת ממי שאמר. ייתכן שרכי ה' האמתי נישא בפי כופרים ומומרים. אמנם הרב טייכטאל מבין את הקושי שבקבלת האידאולוגיה האמתית ממקורות 'שיליים', והוא מרבה להתמודד בספרו עם קושי זה. הנה שחיים מחשובותיו:

א. אם הרעה נשמעה קורם גם מפי גדולים וצדיקים, אין זיהירה המאוחר עם פוקרים וכופרים גורע ממנה. ואכן, חלקו הראשון של הספר אם הבנים שמחה מרובה במקורות מגדולי ישראל שחמכו בציונות בעת לידתה ועוד קודם לכן (ר' יהושע קוטנר, הנצי"ב, הרב מוהליבד ועוד). ההתנגדות המאוחרת אצל גדולי ישראל נבעה בעיקר מאופייה החילונית של התנועה, ולכן היא נגרעה באותה טעות של שיפוט העמדה על פי נושאה, ולא על פי מהותה.

ב. הוא טוען: אם נביא המוחזק בעינינו כצדיק יאמר לעבור על מצווה או לבטל אותה, ונביא אחר שאינו צדיק יאמר לקיים מצווה – מה נעשה? ואכן, רכים

הקב"ה מדבר גם דרך ההיסטוריה

קביעתו החשובה והמהפכנית של הרב טייכטאל, מנקודת הראות של ההשקפה החרדית היא שהקב"ה מדבר עם עם ישראל דרך ההיסטוריה ומבקש שיקשיב לרצונו. אם הייתה שעה של חסד בימי ראשית הציונות, לא היה זה מקרה כי אם השגחת ה' על עמו, ולכן צריך היה להיענות לה. יתרה מכך, בשואה הקב"ה הכריע במחלוקת בין התרדים לציונים והדאה לעם ישראל את הדרך לארץ ישראל. לטענת הרב טייכטאל, ההיסטוריה טומנת בחובה הוראה דתית, שניתן לקרוא אותה וחובה למלא אחריה.

הרב טייכטאל יודע שעליו להגן בממד העקרוני על העמדה היסודית שבדבריו, והוא דורש:

וכאשר אומר ואקדים דברי רבינו ה'קדושת לוי' (בליקוטים²⁹), ענין נפלא, בהא שאמדו חז"ל הרבה פעמים בש"ס³⁰ על איבעיא דלא איפשיטא [= שאלה במחלוקת שלא הוכרעה, ת"ג]: 'תיק"ו', שהוא ראשי תיבות 'תשבי יתרץ קושיות ובעיות'³¹ ובהשקפה ראשונה יש לדרקק, הא זה יהיה אחד ביאת הגואל בב"א, ולמה יתרץ אליהו הקושיות והאבעיות, הא יעמוד משה רבינו ע"ה שנתן לנו התורה והמצוות. ולמה לא יתרץ הוא כל הקושיות שיש לנו בתורה הקדושה?

הרב טייכטאל שואל מדוע התפקיד לפסוק בבעיות הלכתיות בלתי-פתורות הוטל על נביא כאלהו ולא על משה רבנו, נותן התורה? והוא משיב:

מפריקי ספרו מוקדשים לאישוש התזה שיישוב ארץ ישראל הוא מצווה כללית וגם מצווה שהזמן (כמשמע: התקופה) גרמה, ולכן אין זה חשוב כלל מי אמרה, שכן מצווה יש לקיים על כל פנים, ולא ניתן להתרשל ממנה בטענת 'הנביאים הטעוני' או 'לא הוכיחו אותי' (ראו: יחזקאל ג', ל"ג).

29. הכוונה לקדושת לוי, ליקוטים לחלק א, עמ' שטו.

30. ראו: ברכות מ ע"א; כ"ה ב; שבת ה ע"א, ועוד.

31. עיינו: תוס' יו"ט סוף מסכת ערויות.

והנה, מי יכול להכווין כזאת, באיזו מדה צריך זה העולם להתנהג, שיופסק הלכה כמותו? מי שהוא בחיים והוא בזה העולם, הוא יודע באיזה מדה צריך זה העולם להתנהג. אבל מי שאינו חי, אינו יודע כלל באיזו מדה צריכה לזה העולם להתנהג בה. והנה, אליהו הוא חי וקיים ולא טעם טעם מיתה,³² והוא תמיד בזה העולם, ולכך הוא יפשוט הקושיות ואיבעיות, כי הוא יודע באיזה מדה צריך העולם להתנהג בה... המורם מדברי דבותינו הנ"ל, שצדיק אחד שפסק איזה פסק ואחר כך עלה לשמים, ונשתנו הענינים וסדר העולם, ולפי מעמד הרור כאשר הוא עתה יוקשה מאד לאחוז בשיטת ההלכה של הצדיק ההוא שהחמיר בעודו בחיים חיותו, ואילו אם נאחוז בשיטת שאר הצדיקים, יצמח מזה איזה טובה אל הרור – אז, כפי דעת שני גדולי עולם הנ"ל, יען שהצדיק אשר החמיר אינו עוד בעולם הזה, והוא אינו יודע כעת ענינים הנצרכים אל העולם, כי נפרד מאתנו, אז אין הלכה כמותו. אם כן, לפי זה בזמנינו שנעשתה השערוריה הגדולה בישראל, ואין מקום עוד להשאר בגולה – פשיטא דאין לחוש לדברי הגדולים שהיו נגר הישוב. אלא ההלכה כאלו הגדולים שהיו בעד הישוב, כי השעה צריכה לכך. ואולי אם היו בחיים אתנו, והיו רואים מצבנו עתה, גם הם בעצמם היו מסכימים לכך, ודוק (שם, עמ' קסא-קסג).

ההלכה, קובע הרב טייכטאל, נקבעת בכל זמן לפי צורך אותו זמן. איננו עוסקים באמתות מופשטות, אפריריות, אלא בסוגיות נורמטיביות ואידאולוגיות, קרי: בשאלות של התנהגות בחיים עצמם, ובשאלות כאלה רק מי שמקושר עם העולם יכול להכריע בו. ממילא עדיף אליהו, החי עמנו תמיד, על משה רבנו, שדיעת התורה המושלמת שלו היא אמנם בתורה של השמים, אך לא בארץ.

32. על פי הפזמון למרצאי שבת 'אליהו הנביא'.

עוסקות במשמעות השואה כשלב בהיסטוריה, ולא בתאודיציה (דהיינו: לא בשאלות של גמול או צדק אלוהי).

הסבר אחר להתרחשותה של השואה עולה מתפיסת הגאולה. גאולה במציאות שבה ישראל כמעמד של "לא זכור", כוללת גם משבדים, סבל וחיכוכים קשים עם ההיסטוריה במהלך התקדמותה. נראה שהסיבה לכך היא שאין ה' רוצה להביא את הגאולה בלא משפט. לו עשו ישראל תשובה, לא היה לסבל כל תפקיד. הסבל והפורענות הם מיצוי של המשפט האלוהי לפני עליית תהליך הגאולה על מסלול התפתחות חיובי.

ההסבר השני, שאותו הוא מביא בשם המהר"ל ור' יעקב עמדין, הוא הסבר מטפיזי, ולפיו לכל מציאות חדשה קודם היעדר, שהוא הכרחי הן כדי לפנות מקום למציאות או ליצורה החדשה לחול, הן מפני שהחידוש והטוב שיש במציאות החדשה ניכרים רק על רקע ההיעדר הקודם לה. כך הוא מצטט:

ובספר 'נצח ישראל' (פדק כ"ו), לדבינו מהר"ל מפראג, אמר בטעם הצרות – דחבלי משיח הוא בחינת ההעדר קודם ההויה, ולפי גודל ההעדר יש להכיר את גודל ההויה שיעשה לנו הי"ת בעת הגאולה... ומזה בא ענין ירדתינו, אנחנו האומה הנבחרת, נלאים בגלות כטרם באנו אל המנוחה והנחלה, והאחרון הכביר מאד לפי ערך הטוב המוחלט המתמיד הצומח אחריו... הרי, לפי דבריהם הוא ענין טבעי, שקודם הווייתנו הגדולה צריך שיהיה העדר גדול, כמו שהוא בטבע בכל המציאות (שם, עמ' סה).

במונחים היסטוריים השואה היא ביטול הקיום בגלות, כדי שתוכל לצמוח צורה חדשה של קיום: הקיום הלאומי בארץ ישראל.

הסבר זה מנוסח בדבריו גם במונחים מעשיים, לאמור: ה' רוצה שכלל ישראל יעלו לארץ ישראל. על פי העיקרון הידוע מהאר"י, אשר פותח ושוכלל אצל הבעש"ט ותלמידיו, צריכה הגאולה לכלול את כלל נשמות ישראל, וחלילה שתישאר נשמה מחוץ לתהליך. שכן

יהיה זה פגם בגאולה עצמה. לפי הפרשנות של הרב טייכטאל, ההצטרפות לגאולה משמעה: עלייה והשתתפות פיזית בכנין הארץ. מובן שלפני השואה, בימי שלווה ונחת, לא היה רוב בניין של עם ישראל – עשירים ממש, כמו גם סתם בעלי בתים מבוססים – עוזבים הכול מאחור ועולים ארצה רק מפני שמרחף איזה איום מופשט של אנטישמיות. השואה היא אולי העוכדה המשכנעת, החד-משמעית, שתגרום להכרה כלל יהודית בחיוניות שבעלייה לארץ ישראל:

ואני למדתי עוד טעם לזה – למה מסבב הקב"ה לנו צרות ורדיפות נוראות קודם ביאת משיחנו במהרה בימינו אמן... מרבינו יוסף גיקטילא³³... שכתב בזה הלשון: 'ואמנם יש לנו לחקור חקירה גדולה ונכונה, והיא טעם הגלות אשר במצרים, הוא לסוד גדול. וזה, כי מאחר שהיית בחר בזרע אברהם, אילו לא יתנם בגלות – אי אפשר להם לקבל התורה. כי אילו הרבה אותם והפרם והשפיעם בלי גלות, והיו מתאחים בארץ ומצליחים עליה, והם מבלי תורה מקובלת מפי הגבורה, האיך היה מכריחם להוציאם למדבר ולאסור עליהם כמה דברים שהיו רגילים בהם... ואם כן, נמצאת גלות מצרים לקבל התורה סבה לגמול הטוב והגדול הנשפע עלינו מאתו יתברך, עד כאן דבריו הקדושים. למדין אנו מדבריו, שסוד הגלות היה כדי שירצו לצאת למדבר לקבל את התורה, דאלו היו שרויין בטובה היו ממאנין לצאת למדבר שממה ולקבל את התורה ולאסור עליהם מה שהיו רגילים מקודם.

ועל פי זה גם אנו נאמר בטעם הצרות שיהיו לנו קודם ביאת המשיח. דידוע דגאולה זו האחרונה תהיה נצחית ואין אחריה גלות ושעבוד, והקב"ה רוצה דאף נפש אחת ישראלית לא תלך לאיבוד בין העמים... ועתה, אם הגאולה היתה מתוך טובה ושלחה והשקט בין העמים, היו נמצאים הרבה הרבה מאחינו בני

33. מקובל ספרדי מפורסם שחי כמאה השלוש עשרה, מחבר הספר שער אורה ועוד.

ישראל שלא היו רוצים לצאת... מה להם ולמשיח ולארץ ישראל, להם יש פה משיח וירושלים ואינם צריכים למשיח יותר טוב ממה שיש להם פה (שם, עמ' סז).³⁴

במקום אחר בספר (אם הבנים שמחה, עמ' סו-סט) ממשיל הרב טייכטאל את התהליך של שיבת ציון והשואה שלאחריה לשתי צורות קניין עליהן דרש ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, וכך אמר: "יש קניין משיכה בבהמה, וכיצד הוא? קורא לה והיא באה. ויש קניין שעל ידי הכאה במקל". ראשית הציונות הייתה ניסיון של הקב"ה לקנות את עם ישראל על ידי "קורא לה והיא באה". משנכשל הניסיון הזה, לא נותרה לו לקב"ה בררה אלא לקנותנו בהכאה במקל, דהיינו: בייסורים.

שמרנות או חידוש? סיכום והרהור על הגותו של הרב טייכטאל

את התפנית המחשבתית של הרב טייכטאל ניתן לראות בשתי פרספקטיבות אפשריות. מפרספקטיבה אחת, התאולוגיה או ההיסטוריוסופיה שלו הן שמרניות. אמנם מבחינה אידאולוגית הפך הרב טייכטאל ציוני, אך מבחינה תאולוגית המשיך להחזיק בהנחות היסוד החרדיות: השימוש במונחי שכר ועונש, התפיסה שהשואה היא חלק מהנהגת ה' את המציאות, היעדר ביקורת על הנחות היסוד של המחשבה הרתית בעקבות השואה – כל אלו מלמדים על מחשבה שמרנית. השינוי מתרחש בממד האידאולוגי, אך יסודות הגותו נותרו כשהיו. הרב טייכטאל טוען כי על עם ישראל לנהוג אחרת מכפי שנהג מפני שניתוח המציאות גוזר כך, והוא מגבה זאת באימרוץ תפיסת רקע של תהליך הגאולה ('בעתה', 'עני ורוכב על חמור') שיש

34. כידוע, גם אחרי השואה נותרו רוב יהודי ארצות הברית וגם רבים מיהודי אירופה במקומות מושבותיהם. ניסוחו של הרב טייכטאל, כאילו יש בכוחו של הניסיון ההיסטורי להביא אנשים לידי שינוי עמדה וקבלת החלטות כגון זו, איננו עומד אפוא במבחן המציאות. עם זאת, ניתן לקבל את השקפתו במישור הלאומי, וכך אכן עשה הרצי"ה קוק.

לה יסודות במקורות, ולרעתו היא כמעט מובנת מאליה. אך נקודות המוצא האמוניות, תפיסת ההשגחה, התאולוגיה, מושגי הטוב והרע והתפיסה התרבותית – כל אלה אינם נדונים בספרו.

הפרספקטיבה השנייה היא פרספקטיבת 'הקיום הדתי': 'הדתיות' עצמה, העמדה הדתית – מה עליה? אני מבקש להרהר כאן בהבדל שבין התגובה החרדית לתגובה הציונית של הרב טייכטאל מנקודת ראות של תנועת הנפש של האדם הדתי.

העמדה החרדית מבקשת השלמה – קבלת הדין. קבלת הדין היא תנועה פנימית אקטיבית, אך כלפי חוץ היא פסיבית. תפיסת הגלות כעונש ואמונה בגאולה נסית מעצבות בהכרח עמדה דתית המקבלת מראש כל מה שיתרחש כגזרה מאת ה', שיש לקבלה כחלק מהניסיון הדתי. הגלות הפכה את הסיטואציה ההיסטורית לחד-סטריית: ההיסטוריה אינה מצפה לתגובה שלנו, כי אם לקבלה בלבד. לקבלת הדין יש כוח תרפויטי, מפני שהיא מכחישה את השרידותיות שבהיסטוריה, ומפני שהיא מהווה מרכיב חשוב בתיקון הרוחני החיוני לקראת הגאולה. הניסיון לשנות את המציאות עצמה במובן הכללי (באופן פרטי מובן שמותר לאדם לנסות להימלט, שמא לא נגזרה גזרה עליו דווקא) – כמו על ידי מרד בנאצים או הקמת המדינה – הוא לפיכך אנטי-דתי מעצם הגדרתו, שהרי הוא מתעמת עם הגזרה האלוהית. להבהרה אציע משל בממד הפרטי: נחשוב על אדם שנודע לו כי הוא חולה במחלה סופנית; התגובה הדתית העמוקה היא לקבל את המצב ולחיות בו מתוך השלמה וניסיון להעלותו למקום הרוחני ביותר – לא ניסיון להימלט ממנו או לשנותו.

התגובה ההפוכה היא אי-ההשלמה עם הגזרה. שמעתי פעם על דמות ציונית דתית ידועה שנודע לו על מצבו הסופני, ועד הרגע האחרון נאבק, סירב להכיר במחלתו, לא דיבר על המוות, ואפילו לא היה מוכן לומר וידוי, כי ראה בכך משום כניעה. לפי עמדה זו, המציאות היא זירת מאבק, ומבחינה דתית: ניסיון בזירה המעשית.

לתפיסה זו, העתיד אינו גזור מראש ומוכתב, אלא פתוח. הציוני רואה את ההיסטוריה כהזדמנות, ואת המתרחש – כאיתות או כקריאה לפעולה, ובוודאי לא כגזרה.

בעיניים חרדיות יש, אם כן, משהו לא דתי בתופעה הציונית-דתית, מעין דבר והיפוכו: הדתיות היא קבלה והשלמה, ואילו הציונות – מרד ופעילות לשינוי. אמונה בהשגחה אמורה לעורר קבלה והשלמה, לא ויכוח.

מנקודת ראות זו ניתן לתאר את השינוי שחל ברכ טייכטאל כהיפוך הלב ממש. הניסיון הדתי מועתק מהמישור הפנימי – מכניעת הלב והרכנת הראש בפני המאורעות וצידוק הדין – אל ההיסטוריה. ללא הפעילות האנושית, ההיסטוריה לא תנוע – כך הוא מטעים במקומות רבים.³⁵ דומני שזהו ניתוח ההולם את המהפכה הציונית הדתית באופן כללי.³⁶

35. מדגים זאת היטב ויכוחו של הרב טייכטאל עם האחים מבעלז על דרשת ר' אלימלך "דבר אל בני ישראל ויסעו", שנדון לעיל, עמ' 422.

36. מעניין להשוות את המהלך הרוחני-אידיאולוגי של הרב טייכטאל לזה העולה מתוך החיבור אש קודש של הרבי מפיסצנה. בשני המקרים מדובר על תגובה חסידית בתוך השואה, בעיצומם של המאורעות. היחס בין עמדתו של הרב טייכטאל לזו של הרבי מפיסצנה אינו של מחלוקת, כמו למשל המחלוקת שיש לו עם הרבי מסאטמר; מדובר בשתי תגובות הנעות בקוים מקבילים ואינן נפגשות כלל. אצל הרבי מפיסצנה ההתמודדות היא פנימית, סובייקטיבית: הייסורים, השכירה, המעשה הדתי – כל אלו מבוזים פנימה, וזו המשמעות שניתנת להם. אצל הרב טייכטאל התיקון אינו פנימי אלא אובייקטיבי וחיצוני – בהיסטוריה: ישוב הארץ הוא התיקון הגדול ביותר. והנה, חמישים שנה אחרי השואה עלתה מאוד בציבור הציוני-דתי קרנו של החיבור אש קודש, שעד סוף המאה העשרים כמעט שלא נלמד או דובר. לעומתו נדחק הספר אם הבנים שמחה לשוליים. דומה שזהו חלק מהבירור שיש בציבור זה ביחס לדרך הציונית על פי דרכו של הרב טייכטאל, ובעיקר ביטוי לצורך בגיבוש התמודדות פנימית שתשלים את האידיאולוגיה המעשית-אקטיבית.